Ankara'nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış

"Nerede arsacılar lehine bir plan değişikliği duyarsanız, hemen hırsızlığa hükmediniz."

F. Rıfkı Atay, Çankaya

Ruşen Keleş*, Bülent Duru**

Ankara'nın Türkiye'nin kentleşme sürecinde ayrı bir değeri, özgün bir konumu, öncü bir işlevi bulunuyor. Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne değin, ülkede gözlenen kentsel gelişme eğilimlerinin tümü bir biçimde başkent için alınan kararlardan etkilenmiş, bir anlamda Ankara, bugün içinde yaşadığımız kentsel durumun olumlu ve olumsuz yönlerinin ilk ortaya çıktığı yer olmuştur

Türkiye'nin kentleşme serüvenindeki bütün yeniliklerin, girişimlerin, başarıların Ankara'dan doğduğunu söylemek ne kadar doğru ise, aynı serüvendeki bütün başarısızlıkların, hayal kırıklıklarının ve sorunların yine Ankara'dan kaynaklandığını söylemek de o kadar doğru olacaktır.

Ankara, bir yandan, ilk modern kent planına, ilk yapı kooperatifine, ilk kamu konutlarına, ilk yaya bölgesine tanıklık ederken, bir yandan da ilk düzensiz kentleşmeye, ilk gecekonduya, ilk gecekondu affina ve ilk arsa vurgunculuğuna

* Prof. Dr., A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi
** Dr., A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi

ev sahipliği yapmıştır. Bir anlamda Türkiye'de kentsel gelişmenin evrimini ortaya koymak için Ankara'nın kentleşme deneyimine bakmak yeterli olacaktır.

Ankara'nın yukarıda sözü edilen özgün konumunun kentsel politikalarımızı ne yönde etkilediğini sorgulamak amacıyla hazırlanan bu yazıda, başlangıcından bugüne değin izlenen politikalar üç ayrı dönem içinde ortaya konulacaktır. Bu amaç doğrultusunda, Cumhuriyet'in kuruluşu (1923), Demokrat Parti'nin iktidara gelişi (1950) ve 12 Eylül Darbesi (1980) birer dönüm noktası olarak alınarak her bir dönemde Ankara'nın üstlendiği işlevler tartışılmaya çalışılacaktır.[1]

Cumhuriyetin İlk Dönemi

Cumhuriyetin kurucu girişimlerinin ortaya konduğu ve modernleşmenin somut kazanımlarının ilk olarak görülmeye başlandığı bir kentin bütün gelişmelerde de öncü olması doğaldır. Başkent olmanın ve iktidarı içinde taşımanın kaçınılmaz bir sonucu olarak, ülkenin bütün siyasal, ekonomik, toplumsal yaşamı Ankara'dan etkilenmiştir.

Başkent ilan edilme kararının alınması ile Ankara bir anlamda Cumhuriyetin yeni kurumlarını, dünya görüşünü, yaşam biçimini bütün Türkiye'ye aktarma işlevini de üstlenmiş olacaktır. Cumhuriyetin kuruluşu ile Ankara'nın ön plana çıkışı aynı zaman dilimine denk gelmektedir: Önce, Ankara başkent yapılmış, sonra Cumhuriyet ilan edilmiş ve hemen ardından da Ankara Belediyesi[2] kurulmuştur.

Seçim kavramının henüz gündemde bile olmadığı, Şehremini'nin (belediye başkanı) hükümet tarafından atandığı bu yıllarda, Ankara Belediyesi'nin oluşum biçimi Türkiye'de bir ilki simgeliyordu. Belediyenin karar organı olan "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye"nin oluşumu o günün koşullarına göre, ilerici bir nitelik taşıyor, örneğin İstanbul'da olduğu gibi yalnızca taşınmazı olan varlıklılardan oluşmuyordu. Ancak bunun ardında, yeni yeni güçlenmeye başlayan bürokrasinin, iktidarı yerel düzeyde de elde tutma güdüsünün bulunduğunu hemen belirtmek gerekir (Tekeli, 1978: 37–38).

Ankara'da kurulan yeni belediye kısa sürede Türkiye'de kentsel alandaki

1 Tarık Şengül'ün (2001), "devletin kentleşmesi", "emeğin kentleşmesi" ve "sermayenin kentleşmesi" olarak da adlandırdığı söz konusu yılların yalnızca incelemede kolaylık sağlamak üzere seçildiğini, bu yazıda Türkiye'nin kentleşme politikasını dönemselleştirme gibi bir amacın bulunmadığını belirtmek gerekir.

2 Ankara Belediyesi'nin kuruluş tarihi olarak 16 Şubat 1924'ü, 417 sayılı Ankara Şehremaneti Kanunu'nun çıkarılmasını kabul etmek gerekir. Bu tarih, Ankara'nın Başkent oluşunun ve ardından Cumhuriyetin ilan edilmesinin dört ay sonrasına denk gelmektedir.

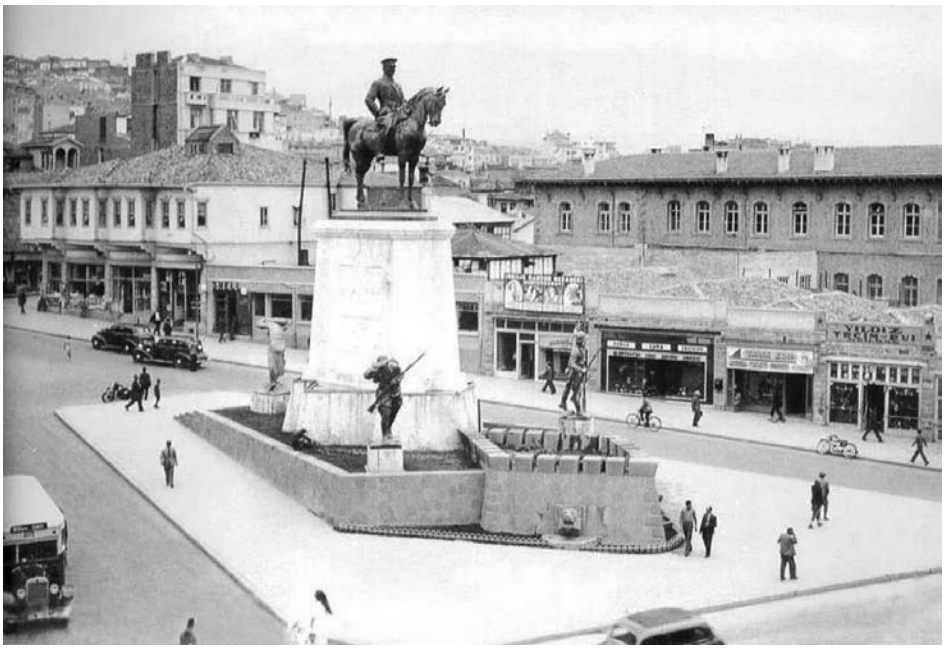

gelişmelerin öncülüğünü yapacak, kentsel politikanın ilk girişimleri hep buradan kaynaklanacaktır. Bir anlamda Cumhuriyetin kurucuları, Ankara'yı modern bir kent haline getirmenin yeni rejimin başarısı olarak yorumlanacağını düşünüyorlardı; başkentin imarı Türkiye Cumhuriyetinin modernliğinin ölçüsü olacaktı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'ya verilen önem, rakamlara da yansımış durumdaydı. Yatırımların yeni başkente yönelmeye başlaması kısa sürede buranın çekim odağı olmasını sağlamış, bunun sonucunda da Ankara Cumhuriyetin ilk döneminde nüfusu en hızlı artan kent olarak kayıtlara geçmişti. Sözgelimi, 1919'da 20.000, 1927'de 74.000 olan nüfus 1945'de 226.000'e ulaşmıştı (Yavuz, 1980: 13).

Bir anlamda ülkenin gözbebeği olmasının getirdiği olanaklarla hızla büyüyüp gelişen Ankara, yalnızca siyasal alanda değil, kentsel gelişme alanında da ülkenin başkentliğini, öncülüğünü yapmaya başlamıştı. Bu amaç doğrultusunda da, ülke kaynaklarının önemli bir bölümü yeni yönetsel merkezi kurmak için kullanılmıştır.

Ankara'nın ilk yıllardaki öncülüğünü, yerel yönetimlerle ile ilgili bir dizi yeni yasanın çıkmasında ve ilk planlı kentsel gelişme deneyiminin yaşanmasında

görebiliriz. 1930'lu yıllar Ankara'sının en önemli özelliği, birbiri ardına gerçekleştirilen kentsel düzenlemelerin yaşama geçiriliş biçiminin denendiği yer olmasıydı. Düzenli bir kentleşmeyi sağlamayı amaçlayan bu yasaların ardında, Ankara'yı çağdaş kent yaşamını Türkiye'ye yansıtacak mekân olarak tasarlama düşüncesi bulunmaktaydı. 1930'da Belediye Kanunu, 1933'da Belediyeler Bankası ile Yapı ve Yollar Kanunu, 1934'de Tapu Kanunu ve 1939'da Belediye İstimlâk Kanunu çıkarılırken hep Ankara göz önünde bulundurulmuştur.

Ankara'nın Türkiye'nin yerel yönetim ve kentleşme düzenini belki de en çok etkileyen özelliklerinden biri, 70 yılı aşkın süre belediyelerin örgütlenmesini, hak ve yetkilerini, hizmet verme yöntemlerini belirleyecek 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun hazırlanmasına öncülük etmesidir. Söz konusu yasal düzenlemenin hazırlanmasında Ankara Şehremaneti deneyiminden elde edilen dersler oldukça etkili olmuştur (Tönük, 1945; Ergin, 1945).

Bugünkü Ankara'nın temelini atacak girişim 1924'te gerçekleştirilen büyük kamulaştırmadır. Son derece tartışmalı geçen görüşmeler sonucunda kabul edilen kamulaştırma yasası, arsaların 1915 yılındaki vergi bildirimlerinin 15 katı üzerinden kamulaştırılmasına olanak vererek, yönetimi büyük bir yükten kurtarıyordu (Yavuz, 1980: 23–27). Modern Ankara'nın kurulmasında yaşamsal önem taşıyan bu büyük girişimin Türkiye'de bir başka benzerine rastlamak olanaklı değildir.[3]

Ankara'nın Türkiye'nin kentsel gelişimindeki öncülüğünden söz ederken Jansen Planı'nı anmamak olmaz.[4] Ülkenin bu ilk modern kent planlaması deneyimi, Türkiye kentlerinin gelişiminde gözlenen bütün olumlu ve olumsuz yönlerin ortaya çıktığı bir girişimdi. Alman kent plancısı Hermann Jansen'e yaptırılan plan, düzenli kentsel gelişmenin gerçekleştirilmesine yönelik çabaları göstermesi açısından olumlu bir girişim; arsa vurgunculuğunu, imar rantlarını gündeme getirmesi açısından ise olumsuz bir deneyim olarak anılacaktır.

Jansen Planı'nın uygulama süreci, bir yandan, modern bir kent yaratma istencini, kentsel gelişmeyi denetim altına alma isteğini ortaya koymuş; bir yandan da kent topraklarının kamuya kazandırılması, özel kurumlar oluşturulması gibi yeni yöntemleri ülkeye kazandırmıştır. Sözgelimi, yeni yerleşim alanları

3 Günümüzde "kentsel dönüşüm" uygulamaları ile gerçekleştirilen kamulaştırmaların, yukarıda anılan öncülünden oldukça farklı bir konumda gerçekleştiğini söylemeliyiz. Kamunun, önceden mülkiyetinde bulunan arsaları sonradan tekrar para ödeyerek satın alması anlamına da gelen günümüz kamulaştırmalarında artık "kentsel gelişimi sağlamak" yalnızca belli kurumlara rant aktarımını sağlamanın gerekçesi olarak kullanılıyor.

4 1927'de açılan bir uluslararası yarışmada birinci olan Plan, 1932 yılında onaylanmış; Jansen de 1939 yılına kadar planın uygulanmasında danışman olarak çalışmıştır. Planın hazırlanma ve uygulanma sürecine ilişkin ayrıntılı bilgi için Bkz. (Tankut, 1993)

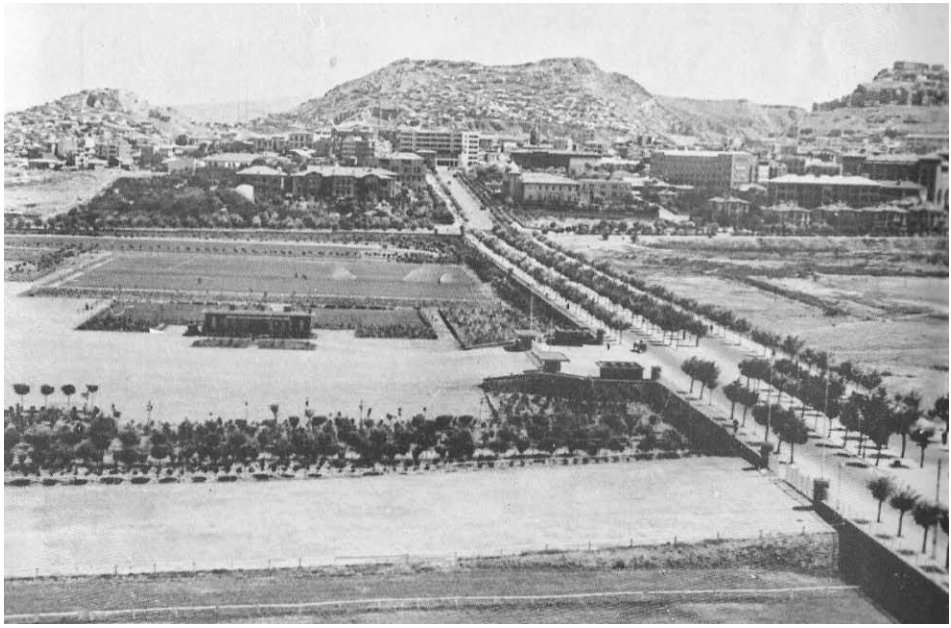

yaratmak için büyük ölçekli kamulaştırmalara gidilmiş; kullanım ve yoğunluk bölgelemesi yönteminden yararlanarak kent büyüklüğü denetlenmek istenmiş (Keleş, 1993b: 222); kentsel gelişmenin akçal kaynağını sağlamak üzere 1926'da Emlak ve Eytam Bankası, diğer kentlerin planlama faaliyetlerini denetlemek üzere de 1928'de Ankara Şehri İmar Müdürlüğü kurulmuştur.

İmar Müdürlüğü'nün Ankara'nın kentleşmemizdeki öncü rolüne ilişkin simgesel bir önemi bulunuyordu. Yukarıda Ankara'nın Türkiye kentlerine ilişkin dolaylı etkilerinden söz etmiştik; işte Ankara İmar Müdürlüğü, söz konusu etkinin bu kez doğrudan doğruya, somut biçimde yaşandığı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. 1928'de İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Ankara İmar Müdürlüğü, yalnızca Ankara'nın değil, bütün kentlerin imar planlarını onaylamakla görevlendirilmiş, bir anlamda bütün belediyeler üzerinde vesayet denetimi uygulama yetkisine sahip olmuştur (Yavuz, 1980: 3, 4). Müdürlüğün Ankara Belediyesi'ne bağlanması ancak 1937'de gerçekleşecektir. Bu örgütlenme biçiminin yalnızca Türkiye için değil, dünya için de tek olduğunu belirtmek gerekir (Altaban, 1998: 44).

Bu yılların Ankara'sının kentsel alandaki olumsuz örnekleri aslında Jansen Planı'nın uygulanmasında karşılaşılan güçlüklerden kaynaklanır. Kentsel gelişmenin alacağı yön kestirilememiş, gelişmeler geriden izlenmek durumunda kalınmış, rant elde etme beklentisiyle plana sık sık müdahale edilmiştir. Uygulamada çekilen sıkıntılar, kısa sürede gecekondulaşmaya, arsa

vurgunculuğuna ve başta kiralar olmak üzere kent yaşamının pahalılaşmasına yol açmıştır. Jansen'in "Ankara imar planının altındaki imzamı silebilirsiniz" sözleriyle sonuçlanan bu gelişmeler Türkiye'nin ilk defa yaşadığı ve etkileri bugüne değin yansıyan deneyimler olarak kayıtlara geçecektir (Yavuz, 1980: 6).

Ankara'nın kentleşmemizdeki bir başka etkisini, batılı yaşam biçimini, kentli davranış kalıplarını benimsetme çabalarında aramak gerekir. Balolar düzenlenmesi, yemekler verilmesi gibi yalnızca belli kesimlerin katılabileceği etkinlikleri dışarıda bırakırsak, bu uğurda en çok yararlanılan yöntem, baskıyla da olsa kentsel düzenin işleyişini tam olarak sağlamak olmuştur. Ankara'nın bu işlevinin baş aktörü, 1929–1946 yılları arasında 17 yıl boyunca Vali ve Belediye Başkanlığını yürüten Nevzat Tandoğan'dı. Tek Parti döneminde yerel yönetimler ve Ankara dendiğinde akla gelen ilk isim olan Tandoğan, kendine özgü otoriter bir yönetim biçimiyle rejimin gereklerini yaşama geçirmeye ve kentsel düzeni sağlamaya çalışmıştır. Yolların temiz tutulmasından, kuyruğa girilmesine değin pek çok kentli davranışı Tandoğan'ın baskıcı yönetim biçimiyle Ankaralı yurttaşlara benimsetilmeye çalışılmıştır. Bütün kentlerimizde "çimlere basmayınız", "buraya parketmeyiniz" biçimindeki yasaklayıcı uyarıların kökeninin Tandoğan'a değin gittiğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Tandoğan'ın Ankara'da sergilediği yönetim biçimi o kadar etkili olmuştur ki, bu uygulamaların kamu yönetimimiz için önemli bir model oluşturduğu, bir Tandoğan okulundan söz edilebileceği değerlendirmesi bile yapılmıştır (Orhun vd., 1969: 578; Kocabaşoğlu, 1990: 197). Tandoğan her ne kadar çalışkan, disiplinli, görevine ve üstlerine bağlı bir yönetici olsa da, bugünün kent yöneticilerinin olumsuz davranışlarının ilk örneklerini sergilemekten geri durmamıştır. Kentin planlı gelişmesine olumsuz olarak etkide bulunması, plan kurallarına aykırı hareket etmesi, birtakım yargı kararlarını uygulamaması, devlet önderlerinin güvenliğini sağlamak için yurttaşların yaşamlarına olumsuz müdahalelerde bulunması bunlardan sayılabilir. 1934 yılında açılan Güvenlik Anıtı için belediye bütçesinin yaklaşık %12'sini harcayabilmesi, Tandoğan anlayışının günümüze yansıyış biçimine küçük bir örnek olarak verilebilir.[5] Falih Rıfkı Atay da Çankaya'da, Tandoğan'ın "göstermelik olmak üzere parasının çoğunu, Atatürk'ün daima geçtiği bulvarı, plan disiplininin tersine, süslemek için" harcadığını yazar (Atay, 2004: 492).

Tandoğan dönemi belediyeciliğinin Türkiye'de kentleşmeye olumsuz etkilerinden biri de şerefiye bedelinin toplanmasında görülen isteksizliktir. 1924 yılında çıkarılan yasaya göre,[6] kamulaştırmalardan, yani belediyenin

5 Tandoğan uygulamaları hakkında kapsamlı bir çalışma için Bkz. (Kocabaşoğlu, 1980)

6 423 sayılı Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu'nun 39 ve 40. maddeleri

hizmetlerinden dolayı değeri artan taşınmazın değerindeki artışın %20'sini belediyenin alması gerekiyordu; üstelik 1939'daki başka bir düzenleme ile söz konusu oran bu kez %50'ye yükseltilmişti.[7] Oysa Nevzat Tandoğan döneminde hiç şerefiye alınmamış, bu uygulamaya ancak 1947'den sonra başlanabilmiştir (Yavuz, 1952: 102–103). Kentsel rantı kamuya kazandıracak araçlardan biri olan "şerefiye"nin artık uygulanmaması ile kentte yaşayanların kamunun yaptığı katkıya destekte bulunması anlamına gelen "harcamalara katılma payı"nın gereği gibi toplanmamasının kökeni de bu dönemdeki uygulamalara dayanıyor.

Başkent olmanın getirdiği doğal bir sonuç olarak, memurların konut sorunuyla ilk kez Ankara'da ilgilenilmiştir. Giderek yükselen konut kiralarından memurları bir ölçüde de korumak amacıyla ilk kez 1929'da Ankara'da oturan memurlar için "Mesken Tazminatı" ödenmeye başlanmış, bu yardım 1951 yılına değin sürdürülmüştür. 1944 yılında yapımına başlanan Saracoğlu Mahallesi de, kendi alanında ilkleri temsil ediyor. Kızılay'da üst düzeydeki bürokratların barınma sorununu çözmek üzere tasarlanan ve hem kiralık konut, hem de toplu konut yapımını Türkiye ile tanıştıran Saracoğlu Mahallesi dönemin Başbakanının adını taşıyordu (Yavuz, 1980: 17; Geray, 1990: 220; Sey, 1998: 33).

Ankara, ilk toplu konut uygulamasının yanı sıra konut sektöründe ilk kooperatif örgütlenmeye de sahne olacaktır. Daha çok yüksek düzeydeki memurlardan oluşan bir grubun 1935 yılında bir araya gelerek kurdukları Bahçelievler Yapı Kooperatifi, Türkiye'yi yeni bir mimarlık ve planlama kavramı olan bahçe-kent ile tanıştırmıştı. Planını Jansen'in yaptığı mahallenin, yüzme havuzu ve tenis kortu gibi olanaklara sahip olduğunu da belirtelim (Sey, 1998: 29; Şenyapılı, 2004: 104).

Ankara'nın kentsel gelişmemize olumsuz anlamdaki öncülüğünde, belki de ilk sıraya gecekonduları koymak gerekecektir. Daha 1950'lere gelmeden Ankara, gecekondunun sıkıntılarını çekmeye, bunlar için planlı ya da plansız kimi çözüm yolları aramaya başlayacaktır. Sözgelimi, Kemal Kurdaş Ankara'da gecekondulaşmanın ilk örneklerini şöyle anlatır:

> *"1933 yazında Ankara'da ilk gecekondular yeşermeye başlamıştı. Bu gecekondular ikinci Büyük Millet Meclisi Binası ve bitişiğindeki halk arasında 'Meclis Bahçesi' adıyla tanınan parkın arkasındaki düzlükten ortaya çıkmıştı. O zaman bu mahalleye 'Teneke Mahalle' derlerdi. Gecekondu deyimi sonradan yarattığımız saygıdeğer bir tasvirdir."* [8]

7 3710 sayılı Belediye İstimlâk Kanunu

8 Kemal Kurdaş (1987), "Eymir'in Çağrısı", Başkent Söyleşileri, Ankara: Kent-Koop Yayınları'ndan aktaran (Şenyapılı, 2004: 95)

Önce Altındağ çevresinde yapılan gecekondular bir süre sonra, Dikmen'e sıçrayarak kentin ikinci gecekondu bölgesini oluşturmuştur.[9] Düzensiz kentsel gelişmenin siyasal sonuçlara da yol açtığını, Demokrat Parti'nin iktidara gelişinde bu gecekondu bölgelerinin katkısının olduğunu belirtelim (Şenyapılı, 1998: 302, 309).

Ankara, gecekondulaşmayı ilk yaşayan kent olmasının doğal bir sonucu olarak, sorunu çözmek üzere ilk girişimlere de ev sahipliği yapmıştır. Türlü olumlu ve olumsuz sonuçları beraberinde getiren bu girişimlerin başında gecekondu affı ve planlı arsa sağlama geliyor. İlk olarak 1948 yılında Ankara'daki gecekondular için çıkarılan yasa,[10] hazine topraklarının uygun bir bedel karşılığında belediyeye geçmesini ve böyle gecekondular için planlı arsa hazırlanmasını amaç ediniyordu. Gecekondulaşmanın önüne ancak planlı arsa sağlanması yoluyla geçilebileceği düşüncesiyle Yenimahalle'de başlatılan girişim bu alanda bir ilki simgeliyor. Ankara'daki gecekondulara planlı arsa sağlamak için çıkarılan yasa sayesinde 2000'in üzerinde konut yapılabilmiştir. Söz konusu yasadan iki hafta sonra getirilen yeni bir düzenleme[11] ile söz konusu yetkiler bütün Türkiye'ye yaygınlaştırıldı. Buna göre, hazine arsaları belediyeye ucuz fiyata (vergi değerinden) devredilecek ve böylece gecekondular için planlı arsa sunulması olanaklı kılınacaktı (Geray, 1990: 220, 221; Altaban, 1998: 51). Ancak söz konusu modelin Türkiye şöyle dursun, bütün Ankara'ya bile uygulanamadığını, gecekondulaşmanın önlenmesi açısından Ankara'nın daha çok olumsuz anlamda öncülük yaptığını ve kötü örneklerle gündeme geldiğini belirtmek gerekir.

Ankara için özel olarak getirilen ve aradan çok uzun süre geçmeden bütün Türkiye için geçerli kılınan bu düzenleme aslında, gecekondu sorununun çözümüne farklı yollardan da gidilebileceğini gösteriyordu. Bir başka anlatımla, bu düzenleme hem "gecekonduların affedilmesini", hem de "belediyelerin planlı arsa sunmaları" anlamına geliyordu. Ancak sonraları, planlı arsa sunumu gibi ussal araçlar bir kenara bırakılarak gecekondu affı gibi popülist yöntemler tercih edildi. Böylece, gecekonduları kentlerimizin değişmeyen simgeleri yapacak bir dönem de başlamış oldu; bu tarihten sonra seçimler ve gecekondu afları birbirinden ayrılmaz biçimde siyasal kültürümüze yerleşecektir.

Bu yıllarda başkentte yaşanan kentsel ve mimari gelişme ülkenin diğer kentleri için de örnek alınmış, Ankara'nın caddeleri, parkları, resmi yapıları, okulları Türkiye'nin diğer kentleri için bir esin kaynağı olmuştur. Sözgelimi,

9 Ankara'daki gecekondulaşmaya yabancı bir kentbilimcinin gözünden bakmak için: (Payne, 2007)

10 5218 sayılı Arsa ve Arazisinden Belli Bir Kısmını Mesken Yapacaklara, 2490 Sayılı Kanun Hükümlerine Bağlı olmaksızın ve Muayyen Şartlarla Tahsis ve Temlik Yetkisi Verilmesi Hakkında Kanun.

11 5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu

Kurtuluş Ortaokulu'nun mimarisi bütün Türkiye'ye için bir örnek olarak kabul edilmiştir.[12] Ancak, ilk başta olumlu olarak nitelenebilecek bu durumun, bugün kentlerimizin içinde bulunduğu renksizliğin, tekdüzeliğin başlangıcı olduğunu da belirtmek gerekecektir. Bütün kent merkezlerimizin, neredeyse kural olarak, "Valilik, Cumhuriyet Caddesi ve Atatürk Heykeli" üçlüsüyle tanımlanmasında, kentlerimizin birbirinin kötü birer kopyası durumuna gelmelerinde, Ankara kent öğelerinin, yaratıcılığa, yerel renklere izin vermeksizin bilinçsiz biçimde tekrar edilmesinin de payı bulunuyor.

Ankara düzensiz kentsel gelişme modelinde bir öncülüğü de kentiçi ulaşım konusunda yapmıştır. Önce İstanbul'da ortaya çıkan dolmuşlar, kısa sürede Ankara'da da kendisini göstermiş, bunların yasal düzenlemeye konu olması ancak 1945 yılında gerçekleşebilmiştir (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 154). Oysa Ankara Belediyesi kentiçi ulaşımda olumlu bir modele öncülük ederek, 1935'de Otobüs İdaresi'ni kurmuştu. Otobüs İdaresi'nin o yıllarda Sovyetler Birliği'nden satın aldığı 100 tane otobüs, kentiçi ulaşımın yaklaşık yarısını karşılayabilmekteydi (Türel, 1998: 166).

Başkent olmanın getirdiği bir başka olanak da mimarlık ve şehir plancılığı ile ilgili gönüllü örgütlere ve meslek kuruluşlarına yakın olmaktı. Örneğin 1927

12 Cumhuriyet Dönemi yapıları için bkz. Bkz. Balamir, Aydan, Onur Bayer, Ali Cengizkan, Yıldız Salman (2003), Ankara: 1910–2003, Boyut Yayınları: İstanbul.

yılında "Türk Yüksek Mimarlar Cemiyeti" (Sey, 1998: 29), 1945 yılında da Türk Belediyecilik Derneği kuruldu. Başkentin, Türkiye'nin kentsel gelişmedeki bir başka etkisini ilk yıllardan itibaren, kentleşme, planlama, mimarlık alanındaki resmi kongrelere, bilimsel toplantılara ev sahipliği yapmasında aramak gerekir. Söz konusu etkinliklerin bir bölümü Ankara Belediyesi'nin öncülüğünde gerçekleşirken, bir bölümünde de belediye yöneticileri aktif rol almışlardır. Bir anlamda bu etkinlikler sayesinde Ankara'nın deneyimleri diğer kentlere aktarılabilmiştir.

Demokrat Parti Sonrası

Ankara, Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ile Türkiye'de kentleşmeye ilişkin gelişmelerdeki öncü rolünü yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde başkent, daha çok, olumsuz biçimde nitelenebilecek girişimlerle gündeme gelmiş, ülkenin kentsel gelişiminde bir aktör olarak yer alamamıştır. Kuşkusuz bunun başlıca nedeni İstanbul'a karşı göreli olarak ağırlığını kaybetmesidir. Cumhuriyetin ilk döneminde Ankara'ya gösterilen ilginin bir benzerinin bu dönemde İstanbul'a gösterildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dönemin Başbakanı Menderes'in izlediği politikalar daha çok İstanbul'u geliştirmeye yönelikti. Bunun en büyük göstergesi de İstanbul için yürütülen ve çok büyük kaynak ayrılan özel imar hareketiydi. Ankara bu dönemde daha çok, arsa vurgunculuğu, imar planına aykırılıklar, yükseklik artırımları gibi gelişmelerle adını duyuracaktır.

1950'li yılların başat özelliği, kentlerin, tarımda artan makineleşmenin olumsuz sonucu olarak yoğun bir göçe sahne olmasıydı. Ankara da bu gelişmeden payına düşeni alarak, bir yandan gecekonduların istilasına uğramış, bir yandan da yükseklik artışı baskıları ile karşı karşıya kalmıştır. 1951 yılında Bakanlar Kurulu'nca yapılan plan değişikliğinin ardında da bu baskılar bulunuyordu. Bütün konutlara birer kat çıkma olanağı tanıyan söz konusu girişimden sonra kat artışları Ankara'nın gündemine, bir daha hiç çıkmayacak biçimde, yerleşecektir (Altaban, 1998: 52–53).

Bu dönemde diğer kentlerin de hızla büyümeye başlaması ve konut sıkıntısının ülkenin tümüne yayılması, Ankara'nın 1929 yılında kazandığı bir ayrıcalığın sona ermesine yol açacak ve 1951 yılında, yalnızca Ankara'daki memurlar için geçerli olan konut tazminatı uygulamasına son verilecektir.[13]

Ankara için dönemin bir diğer önemli gelişmesi kent planını yenileme girişimiydi. Jansen Planı'nın kentsel büyümenin ardında kalması ve plan dışı gelişmelerle özgün biçimini yitirmesinden sonra Ankara için bir başka plan daha yaptırılması gündeme geldi. Başkentin ikinci büyük planını oluşturacak proje,

13 14 Şubat 1951'de 5715 ve 5716 sayılı kanunlar

1955'de uluslararası düzeyde gerçekleştirilen yarışmanın sonucunda Nihat Yücel ve Raşit Uybadin'e verilerek Plan'ın mimarlarından Yücel İmar Müdürlüğü'nde danışmanlık görevine getirildi. Ancak çok geçmeden, kentin bu ikinci büyük ana planı da Jansen Planı ile aynı sorunları yaşayacak, planın uygulanması için İmar Müdürlüğü'nde danışmanlık görevine getirilen Yücel de, tıpkı Jansen gibi plana aykırı girişimlerle uğraşmak zorunda kalacaktır. Sözgelimi, daha 1960'da, 27 Mayıs ertesinde, Nihat Yücel'in itirazına karşın, bir kat artışına daha gidilmiş, bunu 1968'deki kat artışı izlemiştir (Altaban, 1998; Yücel, 1999).

Ankara, İstanbul ve İzmir ile birlikte, imar planlamasının merkezileşmesini yaşayan üç büyük kentten biri olacaktır.[14] 1965 yılında yapılan düzenleme[15] ile üç büyük kentin nazım planlarının hazırlanması görevi, İmar ve İskân Bakanlığı içinde oluşturulacak Nazım Plan Bürolarına verilir (Alada, 1990: 131). Bu dönemde, Ankara Nazım Plan Bürosu'nda birçok çözümleme yönteminin ilk kez uygulanmaya çalışıldığını da belirtmek gerekir (Tekeli, 1998: 18).

Bu yıllarda Ankara'nın kentsel gelişmemize "katkısı" apartmanlaşmanın öncülüğünü yapmakla sınırlı kalacaktır. 1965 yılında çıkarılan Kat Mülkiyeti Kanunu, başta Ankara olmak üzere bütün kentleri etkilemiş, böylece aynı parselde birden fazla sahipliğe izin verilmiş, bir anlamda bugün bütün kentlerimizi saran apartmanlaşmanın önü açılmıştır.

Ankara'nın Türkiye'nin dengesiz kentleşmesi sürecine sunduğu ilk olumsuz örneklerden, ilk sorunlardan biri de hava kirliliğidir. Başkentte daha 1960'ların sonlarından başlayarak gözlenen hava kirliliği, daha sonra dönemin önemli kentsel sorunlarından biri olacaktır (Altaban, 1998: 56).

Bu dönem Ankara'sının belki de kentsel gelişmemize en olumlu etkisini, planlama, mimarlık ve kentleşme ile ilgili okulların açılmasında görmek gerekir. 1956'da ODTÜ, ardından da 1961'de, kent planlamasını disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alan Şehir Planlama Bölümü kuruldu. Toplumsal bilimlerde kent planlaması ile ilgili çalışmalar da ilk olarak Ankara'da yapılmaya başladı. Ernst Reuter'in öncülüğünde, 1953 yılında SBF İskân ve Şehircilik Enstitüsü kuruldu. Böylece, mimarlık ve kent planlamasının toplumsal ve siyasal boyutları ilk kez eğitim kurumlarımızın programlarına girmiş oldu.[16]

Ankara'nın, Türkiye'nin kentsel gelişiminde ve yerel yönetim sisteminde etkili olduğu bir başka dönem, solun ilk kez geniş halk desteğini aldığı 1970'li

14 Ankara Nazım Plan Bürosu, 29 Ocak 1969'da kuruldu.

15 20.07.1965 tarihli Bakanlar Kurulu kararı

16 Ernst Reuter ve kentbilim anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. (Keleş, 1993a)

yıllara denk gelir. Bu yıllarda CHP'li belediyelerin Avrupa solundan esinlenerek uygulamaya koymaya çalıştıkları toplumcu belediyecilik Türkiye'nin yerel yönetim geleneğinde önemli bir aşamayı simgelemektedir. Yeni Belediyecilik Hareketi olarak da adlandırılan Toplumcu Belediyecilik uygulamaları ilk olarak Ankara'da Vedat Dalokay, İstanbul'da Ahmet İsvan ve İzmit'te Erol Köse döneminde, CHP'li belediyelerce yaşama geçirilmiştir. [17]

Ankara Belediyesi de söz konusu yeni anlayış çerçevesinde hizmet gören, birkaç belediyeden biri olacaktır. 1977–1980 yılları arasında, Ali Dinçer döneminde, Ankara Belediyesi'nde gerçekleştirilmeye çalışılanlar buna örnek olarak verilebilir. Önce, geleneksel yönetim biçiminin türlü sakıncalarından kurtulmak için akademisyenlerden ve uzmanlardan kurulu özel bir danışma grubu oluşturulmuş, böylece belediyenin kapsamlı ve uzun erimli politikalar geliştirilebilmesi sağlanmaya çalışılmıştır (Göymen, 1983: 13).

Halkın gerçek gereksinimlerine dayalı olarak ve geleneksel yönetim biçiminin sınırları dışına çıkılarak gerçekleştirilen çalışmalarda Ankara'nın ve Türkiye'nin o güne değin görmediği kimi girişimlerde bulunulmuştur. Sözgelimi ilk kez kent merkezinde, Kızılay'da, araçlardan arındırılmış bir yaya bölgesi oluşturulmuş; ekmek fiyatlarını denetim altına almak amacıyla bir ekmek fabrikası kurulmuş; kentsel ulaşımı düzenlemek için yeni projeler ortaya konmuş, örneğin metro sistemi için projeler hazırlanmaya başlamış, yoğun kent içi ulaşıma sahne olan merkez bir hatta, Dikimevi-Beşevler, bir otobüs özel yolu oluşturulmuş, kamu servis otobüslerinden 108 tanesinin belediye taşıma sistemine alınması sağlanmış; barınma sorununa çözüm bulma ve düzenli kentsel gelişmeyi sağlamak için Batıkent'in kurulması yönünde adımlar atılmış, yükselen gıda fiyatlarına bir çözüm bulma amacıyla, Tanzim Satış Projesi'ne (TANSA) başlanmış; katılımcığın yönetimin bütün aşamalarında sağlanmasına çalışılmış; kültür çalışmalarına ve halkla iletişime önem verilmiş; tarihi Kızılay binasının yıkılmasına direnilmesinde olduğu gibi, tarihi değerlerin korunmasına önem verilmiştir.

Her ne kadar 1977 seçimlerinde, Toplumcu Belediyecilik anlayışını benimseyen adaylar önseçimi yitirmiş olsalar da, ortaya konan yeni yaklaşım CHP programında da yer almaya başlamıştır.

17 Ankara'da yeni belediyecilik anlayışının ilk uygulamalarına geçmeden önce, yeni yaklaşımın neler getirdiği üzerinde durmak yararlı olabilir: Toplumcu belediye toplumsal adaletçi olacaktı; bütün halk katmanlarının karar sürecine katılmasına olanak tanıyacaktı; yalnızca bir yerel yönetim birimi değil, adeta bir yerel hükümet gibi hareket edecekti; kentte tekelci rantların oluşmasına izin vermeyecekti; kaynak yaratıcı ve üretici bir yönetim sergileyecekti; diğer belediyelerle birlikte hareket edip, birlikçi ve bütünlükçü olacaktı (Keleş, 2000: 424–426). Bir başka anlatımla yeni belediyecilik anlayışı, "demokratik-katılımcı; üretici; kaynak yaratıcı; yönlendirici; düzenleyici; birlikçi-bütünlükçü" olarak özetlenebilecek ilkeler etrafında gelişecekti.

12 Eylül 1980 Sonrası

Askeri darbenin izlerinin ardında yeni liberal politikaların ilk örneklerinin sergilendiği 1980'lerin başları, ülkenin kentsel gelişmesinde, sonuçlarını bugün bile yaşadığımız önemli etkilerde bulunmuştur. Bu dönemde bir yandan, seçilmiş belediye başkanları görevden alınmış, yerel yönetim meclisleri dağıtılmış, kimi belediyelerin varlıklarına son verilmiş;[18] bir yandan da, Ankara, İstanbul ve İzmir için yeni bir yönetim modelinin, "büyükşehir belediyeleri"nin uygulamasına girişilmiştir.

Demokrasinin, temel hak ve özgürlüklerin ve yerel özerkliğin askıya alındığı bu yıllarda Ankara'nın kentsel gelişme açısından önderlik edecek durumda olmadığını hemen belirtmek gerekir. Ankara bu olağanüstü dönemden anakent modelinin ilk olarak uygulandığı 1983 yılına kadar daha çok askeri yönetim kararlarının uygulandığı bir yönetim yeri olarak gündeme gelmiştir.

1983'de iktidara gelen ANAP ile birlikte hem Ankara, hem de diğer kentler için yeni bir dönem başlamıştır. Başkent artık bu yıllarda Türkiye'nin diğer kentlerine yalnızca liberal politikaları uygulama konusunda öncülük etmeye başlayacaktır. Bugün yerel yönetimlerimizin yaygın biçimde benimsediği görülen pek çok özelleştirme uygulamasının ilk örnekleri büyük kentlerimizde yaşanmış, çok sayıda yerel nitelikli hizmet özel kesime gördürülmeye başlanmıştır. Ankara uygulamalarında ise akla ilk olarak, 1984 yılında, gecekondu affı uygulamalarını gerçekleştirmek, gerektiğinde ıslah imar planlarının yapılmasında ve türlü bürokratik işlemlerin gerçekleştirilmesinde yurttaşa ve belediyelere yardımcı olmak üzere kurulan "Yeminli Özel Teknik Bürolar" geliyor.[19] Söz konusu Bürolar, bir kamu hizmetinin özel kuruluşlara gördürülmesinin ilk örneklerini oluşturuyordu.

Mehmet Altınsoy'un Belediye Başkanlığı'nda geçen bu dönemin kentlerimize belki de en olumsuz etkisi köprülü kavşaklarda görülmüştür. Bu yıllara değin kentin, Kızılay ve Ulus'un yanında, üçüncü büyük merkezini oluşturan Dışkapı'ya yapılan köprülü kavşak, hem bu alanın haritadan silinmesine, hem de kısa sürede bütün kentlerimize yayılan kötü bir alışkanlığın başlamasına yol açmıştır.

ANAP iktidarına tepkinin yoğunlaştığı dönemde büyük kentlerde sosyal demokrat belediyecilerin işbaşına geldiği 1990'ların başları, Ankara'nın yerel yönetimlerde farklı bir anlayışla yönetilmesinin başlangıcını simgeliyor. Bir bütün

18 Dönemin yerel yönetim uygulamaları hakkında ayrıntılı bir inceleme için Bkz. (Acaroğlu, Atauz: 1982)

19 Yeminli Özel Teknik Bürolar Yönetmeliği, 14 Mart 1984, No: 18341

olarak değerlendirildiğinde, liberal politikaların devamı olarak nitelenebilecek bu dönemde Ankara'nın ülke kentsel gelişimine olumlu etkisi, planlı-programlı bir yönetim sisteminin uygulanması, yerel politikaların popülizmden uzak biçimde hazırlanması, kentsel gelişimde altyapıya öncelik verilmesi biçiminde sıralanabilir. Sözgelimi, atıksu arıtma tesisi, metro projesi, doğalgaz projesi gibi kapsamlı büyük projeler hep bu dönemde başlamıştır. Ancak kentsel dönüşümün daha çok rant getirisi üzerine kurulması (Portakal Çiçeği Vadisi gibi) ya da belediyelerin tahvil ihraç ederek büyük ölçekli borçlanmalarının başlangıcının da bu döneme denk geldiğini belirtmek gerekir.

Ankara'nın ülkenin kentsel gelişimindeki öncü rolünde en radikal değişimin 1990'ların ikinci yarısından itibaren yaşanmaya başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. 1994 yılından bu yana, üç dönem boyunca, belediye başkanlığını yürüten Melih Gökçek önderliğinde geliştirilen uygulamalar kentsel gelişimimizde Ankara'nın tarihi rolünde önemli bir kırılmayı temsil ediyor. Bugün Ankara, ülkenin diğer kentlerine, düzenli, planlı kentsel gelişimin örneklerini vererek değil, popülist politikaların, günübirlik kararların, kamuoyunda ses getirecek süslü yatırımları göstererek öncülük ediyor. Söz konusu örneklerin, kısa sürede Türkiye'nin diğer belediyeleri tarafından örnek alınıp uygulandığını başkanın ağzından duymak bile olanaklı.

Aslında, 1970'li yıllardaki "toplumcu belediyecilik" anlayışının, başka bir yorumuyla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Yalnız bu kez yerel hizmetler önceden belirlenmiş tutarlı politikalar çerçevesinde gerçekleşmiyor; bir anlamda katılımcılık popülizme, kaynak yaratıcılık işbitiriciliğe, birlikçilik cemaatçiliğe dönüştürülerek, bir anlamda "toplumcu belediyeciliğin dayandığı ilkeler ters çevrilerek uygulanıyor.

Yukarıda değindiğimiz gibi, 70 yılı aşkın bir süre belediye sistemimizi düzenleyen 1580 sayılı yasanın ortaya çıkmasında Ankara'da yaşanan belediyecilik deneyiminin önemli rolü olmuştu. 2004 ve 2005 yıllarında çıkarılan yeni "büyükşehir" ve "belediye" yasalarında da bu geleneğin bozulmadığını, Ankara Belediye Başkanı'nın yasaların hazırlanma sürecine önemli etkilerde bulunduğunu biliyoruz.

Son dönemde geliştirilen politikalar için genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, alınan kararların gerisinde ya rant elde etmenin ya da seçmenin oyunu çekmenin bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gecekondu alanlarını apartmanlaştırarak rant elde etme amacını taşıyan kentsel dönüşüm projeleri; araçları yayaların üstünde gören ve kentin yaşam alanlarını, tarihi simgelerini yok eden katlı kavşak ve üstgeçit programları; milyonlarca kentliyi temiz sudan

yoksun bırakan kötü yönetim uygulamaları ve toplumsal belediyeciliği gıda yardımı olarak algılayan popülist politikalar bu dönemin simgeleri olarak tarihteki yerlerini alacaklar.

Sonuç

Cumhuriyet rejiminin bir başarı göstergesi olarak yoktan var edilen Ankara, başkent oluşunun tanıdığı olanaklar sayesinde, ülkenin kentsel gelişmesine, olumlu ve olumsuz anlamda, sürekli öncülük etmiştir. Başkent için alınan kararlar kısa sürede ülke bütününe uygulanmış, gerçekleştirilen uygulamalar diğer kentler için örnek alınmaya başlamıştır. Bu anlamda Ankara'yı kentlerimizin içinde bulunduğu durumun baş sorumlusu olarak göstermek abartılı olsa da, kötü uygulamaların başlangıç yeri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ankara düzenli bir kentsel gelişme girişiminin nasıl yozlaştırıldığını çok iyi gösteren bir örnektir. Bu açıdan, Türkiye'deki kentsel gelişmenin bütün dönüm noktalarını Ankara'da bulabilmek olanaklıdır. Türkiye'nin kentsel politikalarını çözümlerken ya da kentlerimizin içinde bulunduğu sorunların nedenlerini araştırırken, Ankara'nın geçirdiği dönüşümü dışarıda bırakmak büyük bir eksiklik olacaktır. Ankara, düzenli kentten, apartman kente geçişin simgesidir bir bakıma.

Cumhuriyetin ilk döneminde Ankara'ya yeni ülkenin başarılarının bir göstergesi, bir simgesi olarak bakılmış; ülkeye modern kentin bir örneğini kazandırmak amacıyla bütün çabalar ve kaynaklar buraya aktarılmıştır. Uygulamadaki bütün aksamalara karşın bu dönemin Ankara'sının olumlu yönde öncülük ettiği söylenebilir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelişine ve kırsal alanlardan büyük kentlere göçün hızlandığı döneme denk gelen 1950'ler Ankara'nın İstanbul'a karşı göreli olarak öneminin azaldığı yıllardır. Daha tek parti iktidarı sona ermeden olumsuz kentsel gelişmeleri yaşamaya başlayan Ankara, bu dönemde ancak düzensiz kentsel gelişme örnekleriyle gündeme gelebilmiştir.

Yeni belediyecilik anlayışının ilk örneklerinin sergilendiği 1970'li yıllar, bir bakıma Ankara'nın olumlu kent uygulamaları vermeye dönüşü olarak nitelenebilir. Halka dayanan, planlı gelişmeyi benimseyen, üretici ve kaynak yaratıcı bir belediyeyi anlatan toplumsal belediyecilik uygulamaları bu döneme damgasını vurmuştur.

12 Eylül Darbesi ile birlikte uygulanmaya başlayan liberal politikalar Ankara'nın Türkiye'nin kentsel gelişimindeki öncü rolünde önemli değişimleri beraberinde getirmiş; böylece Ankara, etkileri bugüne değin yansıyan, kentsel topraklardan rant elde etmeye dayalı politikaların örneklerinin sergilendiği bir kente dönüşmüştür.

Özetle söylemek gerekirse, Ankara, Cumhuriyetin ilk döneminde kentsel toprakların kamuya kazandırılması ve gelişimin plan yoluyla yönlendirilmesinde öncü rol oynamış; çok partili yaşama geçişle birlikte yavaş yavaş yol gösterici konumundan uzaklaşmaya, düzensiz kentsel büyümenin sıkıntılarıyla boğuşmaya başlamıştır; 1980'lerden sonra ise yeni liberal politikaların yerel düzeyde uygulanmasına odaklanmıştır.

Ankara bugün de Türkiye'nin kentsel gelişiminde öncü olma rolünü sürdürüyor; yalnız bu kez plansızlığın, rant avcılığının, tüccarlaşmanın bayraktarı olarak. Geçmişte diğer kentlere, ilk yaya bölgesini hazırlayarak örnek olan Ankara artık en yüksek belediye binasına sahip olan kent olmakla övünüyor. Gelinen nokta budur.

Kaynakça

Acaroğlu, İrem ve Akın Atauz (1982), "Belediyeler, Yerel Yönetim Anlayışı ve 12 Eylül 1980'den Sonra Getirilen Değişiklikler Üzerine", Ergun Türkcan (ed.), Yeni Bir Belediyeciliğe Doğru, Belediyecilik Araştırma Projesi, Üçüncü Kitap, Ankara: Türk İdareciler Derneği, 269–305.

Alada, Adalet (1990), "Türk Belediyeciliğine Kronolojik Yaklaşım (1930–1990)", Ankara Büyükşehir Belediyesi, Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum, 23–24 Kasım Ankara: Metropol İmar A.Ş.- IULA EMME, 119–143.

Altaban, Özcan (1998), "Cumhuriyetin Kent Planlama Politikaları ve Ankara Deneyimi", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 41–64.

Atay, Falih Rıfkı (2004), Çankaya, İstanbul: Pozitif Yayınları.

Balamir, Aydan, Onur Bayer, Ali Cengizkan, Yıldız Salman (2003), Ankara: 1910–2003, Boyut Yayınları: İstanbul.

Ergin, Osman Nuri (1945), Beledi Bilgiler, İstanbul: Osmanbey Matbaası.

Geray, Cevat (1990), "Belediyelerin Hızlı Kentleşmeye Yenik Düştüğü Dönem: 1945–1960", Ankara Büyükşehir Belediyesi, Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum, 23–24 Kasım Ankara: Metropol İmar A.Ş.- IULA EMME, 217–224.

Göymen, Korel (1983), "Dönemin Yerel Yönetim ve Planlama Anlayışını Belirleyen Etmenler", Korel Göymen, (1983) (ed.), Bir Yerel Yönetim Öyküsü: 1977–80 Ankara Belediyesi Deneyimi, Ankara: Özgün Matbaacılık, 17–26.

Göymen, Korel (1990), "Türk Belediyeciliğinde Ankara Örneği: 1973–1980 Dönemi", Ankara Büyükşehir Belediyesi, Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum, 23–24 Kasım Ankara: Metropol İmar A.Ş.- IULA EMME, 395–404.

Hamamcı, Can (1990), "1930–1946 Tek Parti Dönemi Belediyeciliği: Genel Bakış", Ankara Büyükşehir Belediyesi, Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum, 23–24 Kasım Ankara: Metropol İmar A.Ş.- IULA EMME, 147–158.

Keleş, Ruşen (1993a), "Ernst Reuter ve Türk Kentbilimi", Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar, IULA-EMME, İstanbul, 196–216.

Keleş, Ruşen (1993b), "Atatürk, Çağdaş Ankara ve Kentbilim", Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar, IULA-EMME, İstanbul, 217–228.

Keleş, Ruşen (2000), Yerinden Yönetim ve Siyaset (4. Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi.

Keleş, Ruşen (2004), Kentleşme Politikası (8. Baskı), Ankara: İmge Yayınları.

Keleş, Ruşen ve Bülent Duru (2008), "Toplumcu Belediyecilik", Radikal İki, 12 Ekim 2008.

Kocabaşoğlu, Uygur (1990), "1929–1946 Ankara'sı ve Nevzat Tandoğan", Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum, 23–24 Kasım Ankara: Metropol İmar A.Ş.- IULA EMME, 193–213.

Orhun, Hayri, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakul (1969), Meşhur Valiler, Ankara: İçişleri Bakanlığı.

Özbakır, Ethem (1983), "Kentiçi Ulaşımda Ankara Deneyimleri", Korel Göymen, (1983) (ed.), Bir Yerel Yönetim Öyküsü: 1977–80 Ankara Belediyesi Deneyimi, Ankara: Özgün Matbaacılık, 159–192.

Payne, Geoffrey K. (2007), "Ev Kurmak: Mehmet Ali ve Ankara'nın Büyümesi", Çev. Bülent Duru, Ruşen Keleş'e Armağan, III. Kitap: Kent ve Politika, Ayşegül Mengi (der.), Ankara: İmge Yayınları, 279–290.

Sey, Yıldız (1998), "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Mimarlık ve Yapı Üretimi", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 24–39.

Şenyapılı, Tansı (1998), "Cumhuriyetin 75. Yılı, Gecekondunun 50. Yılı", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 301–316.

Şenyapılı, Tansı (2004), Barakadan Gecekonduya: Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şengül, H. Tarık (2001), Kentsel Çelişki ve Siyaset, İstanbul: WALD.

Tankut, Gönül (1993), Bir Başkentin İmarı: Ankara (1929–1939), İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Tekeli, İlhan, Yiğit Gülöksüz, Tarık Okyay (1976), Gecekondulu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir, İstanbul: Cem Yayınevi.

Tekeli, İlhan (1978), "Cumhuriyet Döneminde (1923–1973) Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi", Ergun Türkcan (ed.), Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi, Belediyecilik Araştırma Dizisi, Birinci Kitap, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 25–297.

Tekeli, İlhan (1998), "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1–24.

Tönük, Vecihi (1945), Türkiye'de İdare Teşkilatının Gelişmesi ve Bugünkü Durumu, Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları.

Türel, Ali (1998), "Kent ve Ulaşım", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 155–170.

Yavuz, Fehmi (1952), Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Yavuz, Fehmi, Ruşen Keleş, Cevat Geray (1978), Şehircilik, (2. Baskı), Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Yavuz, Fehmi (1980), Kentsel Topraklar: Ülkemizde ve Başka Ülkelerde, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Yıldırım, Selahattin (1990), "Yerel Yönetim ve Demokrasi", Ankara Büyükşehir Belediyesi, Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum, 23–24 Kasım Ankara, Ankara: Metropol İmar A.Ş.- IULA EMME, 7–43.

Yücel, Nihat (1999), "1923'ten 2025'e Başkent Ankara" Sempozyumu Konuşması, Ankara: Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını.